

ТЕРЕХОВА С. І.

Київський національний лінгвістичний університет

СТРУКТУРА МОВИ У СУЧАСНІЙ НАУЦІ ПРО МОВУ: РІВНІ МОВИ І РІВНІ ЛІНГВІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ

Статтю присвячено вивченню однієї з найважливіших проблем сучасної лінгвістики – вивченню структури мови і її інтерпретації в цілому у сучасному мовознавстві. У ній проаналізовано співвідношення мовних рівнів і рівнів лінгвістичного аналізу, схарактеризовано погляди іноземних і вітчизняних науковців на проблему визначення структури мови.

Ключові слова: мова, мовознавство, структура, структура мови, система, мовна система, мовні рівні, рівні лінгвістичного аналізу.

Статья посвящена одной из наиболее фундаментальных проблем современного языкознания – проблеме определения структуры языка и ее характеристике в современной лингвистике. В ней проанализировано соотношение языковых уровней и уровней лингвистического анализа, охарактеризованы различные подходы зарубежных и отечественных исследователей к определению структуры языка.

Ключевые слова: язык, языкознание, структура, структура языка, система, языковая система, уровни языка, уровни лингвистического анализа.

The article deals with one of the fundamental problems of modern linguistics, i. e. the problem of language structure and its global interpretation in modern linguistics. The correlation between language levels and levels of linguistic analyses is characterized here. Different approaches on the language structure of foreign and native linguists are characterized in it.

Key-words: language, linguistics, structure, language structure, system, language system, language levels, levels of linguistic analyses.

Постановка загальної проблеми та її зв'язок з науковими завданнями. У сучасному мовознавстві немає єдиної точки зору дослідників щодо вирішення деяких ключових проблем мовознавства, зокрема, співвідношення мовних рівнів та їх визначення в мові, структура мовних рівнів та їхні одиниці, співвідношення мовних рівнів та рівнів лінгвістичного аналізу та ін. Чимало науковців попередніх століть і наших сучасників намагалися вирішити ці питання з позиції різних наукових концепцій і підходів (К. Бюлер, Е. Бенвеніст, Дж. Лайонз, В. В. Віноградов, П. Кочерган, І. П. Ющук та ін.). Мова, як відомо, існує лише у процесі розвитку; вона набуває свого розвитку разом із розвитком суспільства, зазнаючи змін, модифікування, варіювання. Тому проблема структури мови як віддзеркалення структури лінгвістичних аспектів вивчення мови, залишається **актуальною** в наш час.

Дослідити особливості репрезентування і наповнення мовної структури на всіх її структурних рівнях, співвіднести та проаналізувати кількісний та якісний склад мовних рівнів та рівнів лінгвістичного аналізу є

завданням статті.

Предметом дослідження та основними рівнями аналізу обрано структурні рівні мовної ієрархії, а також відповідні рівні аналізу мовних одиниць.

Об'єктом дослідження є мовна система та її складники.

Матеріалом дослідження слугували структурні одиниці мовних рівнів та рівнів лінгвістичного аналізу.

Наукова новизна дослідження полягає в систематизації й оновленні існуючих наукових даних щодо концепцій і підходів лінгвістів до співвідношення понять «система» і «структура», «система мови» і «структура мови», визначення і наповнення мовних рівнів, їх ієрархізації в структурі мови; новим є і співвідношення мовних рівнів із рівнями лінгвістичного аналізу,

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення проблеми визначення мовних рівнів і їх співвідношення з рівнями лінгвістичного аналізу набуває розвитку протягом другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст. Слідом за Е. Бенвеністом дослідники намагалися визначити і співвіднести спочатку поняття системи і структури мови (Л. А. Булаховський, Л. І. Бараннікова, С. А. Дорошенко, С. Д. Кацнельсон, В. І. Кодухов, Ю. С. Маслов, В. Н. Перетрухін, О. О. Реформацький, Ф. де Сосюр, Ю. С. Степанов, Дж. Лайонз та ін.), визначити рівні мовної ієрархії та відношення між одиницями кожного рівня (Т. В. Булигіна, В. А. Звєгінцев, С. Д. Кацнельсон, М. П. Кочерган, Ю. О. Карпенко, Ю. С. Маслов та ін.), встановити межі між рівнями і підрівнями мови (Т. В. Булигіна, Ю. О. Карпенко, Ю. С. Маслов, Д. Крайстал та ін.). Проте несає єдиної точки зору дослідників щодо визначення кількісного і якісного складу мовних рівнів та стосовно співвідношення мовних рівнів і рівнів лінгвістичного аналізу. Розглянемо цю проблему детальніше.

Наукові результати. Вивчення мовної структури ґрунтується на загальнолінгвістичних аспектах вивчення мови, які були запропоновані Ф. де Сосюром та І. О. Бодуеном де Куртене [9; 10]. Слідом за О. С. Кубряковою, М. П. Кочерганом, Г. П. Мельниковою, О. О. Тараненком та ін. у статті термін *структура* розуміється як сукупність зв'язків і відношень, які організують елементи цілого, а *система* – як сукупність елементів, які об'єднані спільними ознаками і організовані зв'язками і відношеннями в цілісну єдність [10]. Отже, система мови – це сукупність елементів певної мови, які взаємопов'язані між собою і знаходяться у певних відношеннях [3, с. 452]; це «абстрагована від реальної

мовленнєвої дійсності ієрархічна організація мовної компетенції, що складається з інваріантних одиниць (фонем, морфем, лексем, графем, речень, текстом), структурована на підставі синтагматичних, парадигматичних й епідигматичних зв'язків між цими елементами на всіх мовних рівнях і служить для реалізації номінативної, комунікативної, пізнавальної, фатичної, конативної, волонтеративної (впливу), акумулятивної, трансляторної, емотивної й ін. функцій» [7, с. 551].

Рівні мовної структури являють собою мовні підсистеми, для кожної з яких характерна сукупність відносно однорідних одиниць і набір правил, які регулюють їх використання і угруповування в різні класи і підкласи [3, с. 539]; це «складові частини, автономні механізми мовної системи» [9]. У своїй сукупності вони становлять систему мови. Поширеною є ієрархізація мовних рівнів Е. Бенвеніста [2], яку підтримує переважна більшість сучасних науковців [3; 6; та ін.]. За ознакою ієрархічності, як правило, розрізняють такі вищі (за визначенням О. С. Ахманової [1]), або «основні рівні мовної структури: фонологічний (одиниця – фонема), морфологічний (одиниця – морфема), лексичний (одиниця – лексема) та синтаксичний (одиниця – речення)» [3, с. 539; 6, с. 34; 9 та ін.]. Найбільш прийнятим трактуванням ієрархії мовних рівнів, як зазначає Ю. О. Карпенко, є п'ятирівнева структура мови, до якої включено фонологічний, морфологічний, лексико-семантичний, синтаксичний і текстовий рівні [4, с. 67]. Таке структурування мови є цілком узгодженим щодо співвідношення рівнеутворюючих мовних одиниць і основних одиниць лінгвістичного аналізу, проте, як відомо, синтаксис як розділ мовознавства включає синтаксис словосполучення, речення і тексту, тож текст є одиницею синтаксису (пор. із [4, с. 301-314; 6]).

Головною відмінністю одиниць різних мовних рівнів, як відомо, є їхня якісна своєрідність, яка полягає в їх сполучуваності [3, с. 539]. Саме таку структуру мовної ієрархії, як правило, покладено в основу наукових досліджень мови і представлено в наукових і навчальних джерелах ([4; 6] та ін.). Тим не менш, її заперечували інші науковці, які вважали, що «...фонемі не є носіями значення, а всі інші одиниці мають свою семантику, тобто фонемі складають план вираження і не є знаками, а морфемі, лексемі та речення є одиницями плану змісту і мають знакову природу» [9].

Своєрідним є трактування структури мови Д. Крайстала. Дослідник розглядає мову з позиції її функціонування і дискурсу. За такого підходу структура мови включає подію (текст), ядро (лексикон і граматику) та трансмісію (знак, графіка, фонологія) [8, с. 2-3]. У функціонуванні й

використанні мови Д. Крайстал визначає такі аспекти: часове варіювання (довгострокове і короткострокове), територіальне варіювання, соціальне варіювання й індивідуальне варіювання [8, с. 3].

За ознакою форми репрезентування і вираження мовних одиниць розрізняють такі мовні рівні: 1) диференційний (мова розглядається як система розпізнавальних знаків: звуків або письмових знаків, що заміщають їх, – различающих одиниці семантичного рівня); 2) семантичний, на якому виділяються двосторонні одиниці [4; 5]. Така диференціація, на нашу думку, не є достатньою, адже мовна система містить чимало так званих перехідних явищ. Проте важливим у цій концепції є розрізнення основних і другорядних одиниць мови і, відповідно, мовних рівнів.

Якщо взяти за основу основні розділи вивчення мови – фонологію, лексикологію і граматику, – то структура мови проєкціює такі рівні лінгвістичного аналізу: основними в її складі є, відповідно, фонологічний, лексичний (точніше лексико-семантичний) і граматичний рівні. Оскільки мова є складноструктурним явищем, то у складі її рівнів (і, відповідно, у складі рівнів лінгвістичного аналізу) виокремлюються підрівні: фразеологічний підрівень у складі лексичного рівня, морфологічний і синтаксичний підрівні – у складі граматичного рівня. Подібно до виділюваних розділів мовознавства, у складі синтаксичного підрівня можна виділити ще дрібніші угруповання – синтаксичний підрівень словосполучення, синтаксичний підрівень речення і синтаксичний підрівень тексту. Таким чином, за ознакою співвідношення з основними рівнями мовної ієрархії можна виділити такі основні рівні лінгвістичного аналізу:

Таблиця 1.

Структура мови у світлі основних рівнів лінгвістичного аналізу

Основні рівні лінгвістичного аналізу	Підрівні у складі рівнів лінгвістичного аналізу	
Граматичний рівень	синтаксичний підрівень	синтаксичний підрівень тексту
		синтаксичний підрівень речення
		синтаксичний підрівень словосполучення
	морфологічний підрівень	
Лексичний	фразеологічний підрівень	

рівень	
	лексико-семантичний підрівень
Фонологічний рівень	

Оскільки в структурі мовознавства розрізняють також його спеціальні і конкретні напрями, то, відповідно, спеціальними рівнями лінгвістичного аналізу є такі:

Таблиця 2

Спеціальні рівні лінгвістичного аналізу крізь призму мовних рівнів

Спеціальний рівень лінгвістичного аналізу	Основний рівень лінгвістичного аналізу	Підрівень лінгвістичного аналізу	Мовний рівень	Мовний підрівень
Фонологічний	Фонологічний		Фонологічний	
Психолінгвістичний	Лексичний	Лексико-семантичний	Лексико-семантичний	
Соціолінгвістичний	Лексичний	Лексико-семантичний	Лексико-семантичний	
Етнолінгвістичний	Лексичний	Лексико-семантичний	Лексико-семантичний	Лексико-семантичний
		Фразеологічний		Фразеологічний
Лінгвогеографічний	Всі рівні		Всі рівні	
Типологічний	Всі рівні		Всі рівні	
Зіставний	Всі рівні		Всі рівні	
Порівняльно-історичний	Всі рівні		Всі рівні	
Функціонально-семантичний	Лексичний	Лексико-семантичний	Лексико-семантичний	Лексико-семантичний
	Граматичний	Морфологічний	Морфологічний	
Функціонально-граматичний	Граматичний	Морфологічний	Морфологічний	
		Всі синтаксичні підрівні	Синтаксичний	

Концептуально-семантичний	Лексичний	Лексико-семантичний	Лексико-семантичний	Лекско-семантичний
		Фразеологічний		Фразеологічний
Логіко-семантичний	Лексичний	Лексико-семантичний	Лексико-семантичний	Лекско-семантичний
		Фразеологічний		Фразеологічний
Поліпарадигмальний	Всі рівні		Всі рівні	

Конкретні напрями мовознавства деталізують вивчення одного або декількох спеціальних напрямів на матеріалі одної певної мови або декількох мов у разі залучення напрямів порівняльного аналізу (порівняльно-історичного, зіставного, типологічного).

Висновки та подальші перспективи досліджень. Таким чином, концептуально важливим є розрізнення мовних рівнів і рівнів мовного аналізу (або рівнів лінгвістичного аналізу). Мовні рівні є структурними одиницями мови, а рівні лінгвістичного аналізу – рівнями лінгвістики, зокрема, елементами її методології. Мовні рівні проєкціюють рівні лінгвістичного аналізу.

Подальші наукові студії щодо вивчення мовних рівнів і рівнів лінгвістичного аналізу вбачаються як у напрямі загального вивчення мови (загальної лінгвістики, зокрема, методології мовознавства, загальної методики навчання), так і окремих мовознавчих розділів (фонології, лексикології, семасіології, функціональної семантики і граматики, морфології, типологічного та інших спеціальних розділів мовознавства).

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов : изд. 4-е, стереотип. – М. : КомКнига, 2007.
2. Бенвенист Э. Уровни лингвистического анализа / Э. Бенвенист // Новое в лингвистике. – М., 1965. – Вып. 4.
3. Лингвистический энциклопедический словарь / АН СРСР, Ин-т языкознания; гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990.
4. Карпенко Ю. Вступ до мовознавства : підручн. – К., : Вид. центр «Академія», 2009.
5. Карпенко Ю. О. Рівні мовної структури // [Українська мова : Енциклопедія](#). — К. : Українська енциклопедія, 2000.
6. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства. – К. : Вид. центр «Академія», 2000.
7. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : Термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля, 2006.
8. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language : 2nd ed. / D. Crystal. – Cambridge : Cambridge University Press, 2009.
9. Wikipedia : Електронний носій. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/>.
10. <http://lingtown.ru/blog/linguistic/46.html>